

JADWIGA PLEWKO

POLSKOŚĆ I WIARA
DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA
PROFESORA ROMANA DZWONKOWSKIEGO SAC*

Hasła zawarte w tytule niniejszego szkicu obrazują – choć z pewnością w sposób niepełny – główne nurty przewijające się w czterdziestoletnim okresie pracy naukowej, dydaktyczno-wychowawczej, publicystycznej i duszpasterskiej księdza prof. Romana Dzwonkowskiego SAC, któremu redakcja „Roczników Nauk Społecznych”, autorzy tomu oraz pracownicy Instytutu Socjologii KUL pragną zadedykować niniejszy numer czasopisma, w uznaniu dla Jego dorobku naukowego w zakresie myśli społecznej.

Ks. Roman Dzwonkowski urodził się 30 listopada 1930 r. we wsi Dzwonek, na Mazowszu. Po zakończeniu nauki w zakresie szkoły podstawowej i średniej w Ostrowi Mazowieckiej i Ostrołęce, w 1949 r. wstąpił do Seminarium Duchownego Księży Pallotynów w Ożarowie koło Warszawy i odbył tam studia filozoficzno-teologiczne. Świecenia kapłańskie przyjął w 1957 r., a rok później podjął studia magisterskie na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ukończone w 1961 r. na podstawie rozprawy z zakresu katolickiej nauki społecznej pt. *Ksiądz Piotr Wawrzyniak jako działacz społeczny (1849-1910)*¹. W latach 1961-1966, 1968-1972, a następnie 1978-1994 był wykładowcą katolickiej nauki społecznej w Seminarium Duchownym w Ożarowie. W latach 1967-1972 pełnił tam funkcję rektora.

* Bibliografia prac ks. prof. Romana Dzwonkowskiego za lata 1974-1999 została opublikowana w „Przeglądzie Polonijnym” 2000, z. 3(97), s. 8-27.

¹ Praca ukazała się drukiem pod tym samym tytułem w publikacji zbiorowej *Na okazanie drogi. Praca zbiorowa poświęcona pokoleniu księdza Piotra Wawrzyniaka*, Poznań 1975, s. 19-130.

Zainteresowania problematyką katolickiej nauki społecznej zaowocowały dalszym kształceniem specjalistycznym. W 1966 r. uzyskał stopień doktora na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej KUL na podstawie rozprawy *Problematyka społecznych listów pasterskich biskupów polskich 1891-1918*², przygotowanej pod kierunkiem prof. Czesława Strzeszewskiego. W latach 1966-1967 studiował w Instytucie Katolickim w Paryżu.

Do Francji powracał jeszcze kilkakrotnie z racji prowadzonych tam prac badawczych nad życiem religijnym i społeczno-kulturowym Polonii francuskiej. Zainteresowania problematyką emigracyjną i polonijną dotyczącą zbiorowości polskich w Europie Zachodniej, a później losami Polaków za wschodnią granicą naszego kraju, zaowocowały początkowo współpracą, a w latach 1977-1990 pracą etatową w Instytucie Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL. Jednocześnie w latach 1984-1987 prowadził wykłady z zakresu socjologii emigracji i zagadnień etnicznych w Instytucie Duszpasterstwa Emigracyjnego Księży Chrystusowców w Poznaniu, zaś w latach 1994-2001 był wykładowcą katolickiej nauki społecznej w Seminarium Duchownym diecezji kamieniecko-podolskiej w Gródku Podolskim na Ukrainie.

W 1984 r. habilitował się na Wydziale Nauk Społecznych KUL na podstawie rozprawy *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*³. Od 1990 r. jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym Instytutu Socjologii Wydziału Nauk Społecznych KUL, kierownikiem Katedry Socjologii Grup Etnicznych. W 1993 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego KUL, a w 2001 r. tytuł profesora nauk humanistycznych.

Pierwszy, w sensie chronologicznym, kierunek badań naukowych ks. Romana Dzwonkowskiego stanowiła katolicka nauka społeczna. Najpełniejszy wyraz zainteresowania te znalazły w dwóch pracach dyplomowych – magisterskiej i doktorskiej. Obie rozprawy łączy ważny wspólny wątek. Jest nim ukazanie metod wprowadzania w życie zaleceń katolickiej nauki społecznej w specyficznych warunkach polskich, w trudnym tak dla narodu polskiego, jak i dla Kościoła, okresie zaborów. Prace analizują podstawowe problemy nurtujące społeczeństwo polskie XIX i początku XX wieku oraz stosunek do nich Kościoła – zarówno biskupów polskich poprzez ich nauczanie pasterskie, jak i duchowieństwa w ich praktycznej działalności społecznej

² Praca opublikowana w 1974 r. w Paryżu pod tytułem *Listy społeczne biskupów polskich 1891-1918*.

³ Druk: Poznań 1988.

(na przykładzie działalności ks. Piotra Wawrzyniaka). Obrona przed germanizacją, skutkami liberalizmu ekonomicznego oraz socjalizmem i innymi zagrożeniami doby rozbiorów, to jedne z ważniejszych rezultatów procesu upowszechniania doktryny społecznej Kościoła na ziemiach polskich, na które zwracają uwagę badania Autora.

Zagadnienia z zakresu katolickiej nauki społecznej znajdują miejsce w dorobku naukowym ks. Romana Dzwonkowskiego także w późniejszych okresach. Koncentrują się na ukazaniu znaczenia i odbioru w Polsce dokumentów społecznej nauki Kościoła, m.in. encyklik papieskich, społecznego charakteru katolicyzmu, świadomości społecznej Kościoła, kwestii popularyzacji katolickiej nauki społecznej.

Kolejny nurt badawczy, któremu ks. Roman Dzwonkowski poświęcił niemal 90 publikacji naukowych, popularnonaukowych, a także rozprawę habilitacyjną⁴, obejmuje wiele aspektów życia emigrantów polskich i Polonii we Francji, a także w innych krajach Europy Zachodniej: Belgii, Wielkiej Brytanii, Włoszech, Szwecji. Naczelne miejsce zajmuje tu problematyka duszpasterstwa polskiego i życia religijnego Polonii francuskiej. Szczególne znaczenie wiary i instytucji Kościoła katolickiego w podtrzymywaniu tożsamości narodowej kolejnych generacji polonijnych we Francji prezentują rozprawy i artykuły zamieszczone w czasopismach naukowych krajowych, m.in. w „Studiach Polonijnych”, „Przeglądzie Polonijnym”, „Przeglądzie Zachodnim” i zagranicznych – w „Duszpasterzu Polskim Zagranicą”, „Studi Emigrazione – Études Migrations”, „On the Move” oraz w prasie polonijnej wydawanej we Francji i Wielkiej Brytanii. Ukazują one specyfikę religijną polskich parafii i innych placówek duszpasterstwa polskiego we Francji, ich przemiany, obraz religijności emigrantów polskich, formy pracy duszpasterskiej i rolę duszpasterzy polskich oraz Polskiej Misji Katolickiej we Francji, daleko wykraczającą poza płaszczyznę życia religijnego zbiorowości polonijnych. Działalność duszpasterska przedstawiana jest zazwyczaj na tle szerszego otoczenia – Kościoła i społeczeństwa francuskiego, nierzadko uwzględniając trudności i zagrożenia płynące z odmiennych postaw, mentalności, trendów społecznych i ideologicznych tam występujących.

Wieloletnie badania nad Polonią francuską wydały owoc w postaci szerokiej analizy socjologicznej i historycznej wszystkich zasadniczych aspektów i problemów życia polonijnego. Analizowane były dzieje polskiej

⁴ *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Poznań 1988.

emigracji, zwłaszcza zarobkowej, struktury organizacyjne, jakie zdołała ona wytworzyć przez dziesiątki lat, znaczenie organizacji polonijnych różnego typu – kulturalnych, religijnych, edukacyjnych – dla funkcjonowania środowisk polskich i przekazu dziedzictwa kulturowego i narodowego młodym pokoleniom polonijnym. Sporo miejsca zajmują zagadnienia integracji społecznej Polonii ze społeczeństwem francuskim. Proces integracji polskiej grupy etnicznej rozumiany jako budowanie więzi ze społeczeństwem kraju osiedlenia emigrantów, przy jednoczesnym zachowaniu elementów ich własnej tożsamości kulturowej prezentuje np. studium *Młodzież polonijna we Francji wobec polskich tradycji narodowych. Z zagadnień integracji społecznej*⁵, oparte na socjologicznych badaniach ankietowych przeprowadzonych przez Autora w latach siedemdziesiątych we Francji. Problematyka integracji podejmowana jest też w kontekście działalności polskich placówek duszpasterskich w tym kraju.

Publikacje dotyczące Polonii francuskiej wykorzystują różnorodne źródła i materiały. W bardzo dużym stopniu stanowiły je źródła archiwalne polskie i francuskie, często wydobywane po raz pierwszy na światło dzienne. Ponadto była to prasa polonijna i krajowa, dokumenty organizacji i instytucji oraz – niekiedy bardzo istotne – obserwacje własne, zbierane podczas licznych wizyt i kontaktów ze środowiskami polonijnymi.

Ważny wątek badawczy stanowią prace ukazujące odbiór w środowiskach polonijnych wyboru, nauczania i spotkań z Polonią papieża Jana Pawła II. Tematyce tej ks. R. Dzwonkowski poświęcił kilka artykułów, a także współudział w przygotowaniu opracowań zbiorowych: *Wybór i pontyfikat Jana Pawła II a Polonia w świecie* (Poznań–Warszawa 1988) i *Papież Jan Paweł II a emigracja i Polonia 1978-1989* (Lublin 1991), oraz autorskie opracowanie wypowiedzi papieskich skierowanych do Polonii, które prezentuje wydana w 1988 r. w Londynie książka *Papież Jan Paweł II. Przemówienia do Polonii i Polaków zagranicą 1979-1987*.

Prace z zakresu wyżej przedstawionego polonijnego kręgu tematycznego dominowały w twórczości naukowej ks. Romana Dzwonkowskiego w latach 1974-1990. Późniejsze lata przyniosły nowy, niezwykle bogaty w publikacje etap Jego badań. Zainteresowania naukowe przesunęły się w kierunku ogromnych, nie odkrytych obszarów wiedzy o Polakach, wspólnotach kato-

⁵ „Studia Polonijne” 2(1977), s. 107-278.

lickich i duchowieństwie polskim na Wschodzie: w Związku Radzieckim i w państwach powstałych po jego rozpadzie.

Poznanie z autopsji (dzięki wielokrotnym wyjazdom na Litwę, Łotwę, Białoruś, Ukrainę) sytuacji i problemów Polaków oraz Kościoła katolickiego w ZSRR i – co za tym idzie – początek prac badawczych nad tymi kwestiami sięgają roku 1970, a więc znacznie wcześniej niż możliwe było ujawnianie ich w formie opracowań naukowych czy publicystycznych w kraju. Z tego względu pierwsze publikacje Autora ukazywały się pod pseudonimami od 1973 r. w polskich wydawnictwach emigracyjnych: w paryskiej „Kulturze” i „Zeszytach Historycznych”, a także w prasie polonijnej w Wielkiej Brytanii („Tydzień Polski”) i Stanach Zjednoczonych („Nowy Dziennik”).

Na dotychczasowy dorobek naukowy ks. R. Dzwonkowskiego dotyczący Polaków na Wschodzie składa się ponad sto artykułów drukowanych w czasopiśmie naukowych i pismach popularnonaukowych w kraju i za granicą oraz 8 książek autorskich lub współautorskich: *Za wschodnią granicą 1917-1993*, Warszawa 1993, 1995; *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*, Lublin 1994; *Kościół katolicki w ZSSR. 1917-1939. Zarys historii*, Lublin 1997; *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998; *Skazani jako „szpiedzy Watykanu”* (red.), Ząbki 1998; *Świadomość narodowa młodzieży polskiego pochodzenia ze Wschodu studiującej w Polsce* (współautor), Lublin (w druku); *Postawy wobec języka polskiego katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie* (współautor), Lublin (w druku); *Usłyszeliśmy ich głosy...Listy do PCK w Moskwie 1924-1937* (współautor), Lublin (w druku). Jest także twórcą i redaktorem naukowym serii wydawniczej *Duchowieństwo polskie w więzieniach, łagrach i na zesłaniu w ZSSR. Pamiętniki i dokumenty* (Lublin, Wydawnictwo Norbertinum).

Badania ks. R. Dzwonkowskiego z zakresu tzw. problematyki wschodniej obejmują kilka płaszczyzn: historyczną, religijną, społeczną, polityczną. W tych ramach zawarte jest bardzo szerokie spektrum zagadnień, by wymienić tylko kilka podstawowych: dramatyczne losy Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na terenie ZSRR od 1917 r. poprzez II wojnę światową aż do czasu rozpadu państwa radzieckiego na początku lat dziewięćdziesiątych i okres odradzania się struktur kościelnych w niepodległych państwach powstałych na terenach byłego imperium sowieckiego; współzależne od losu struktur kościelnych męczeńskie i bohaterskie losy duchowieństwa katolickiego i wiernych; założenia sowieckiej doktryny likwidacji

Kościółu i polskości; metody działania sowieckiego aparatu terroru i represji wobec ludności katolickiej i polskiej; ukryte życie religijne i zakonne w ZSRR po II wojnie światowej.

Ważnym miejscem w badaniach i publikacjach zajmuje sytuacja współczesna Kościoła katolickiego i polskich mniejszości narodowych w krajach byłego ZSRR. Z jednej strony ukazany jest narastający proces odradzania się życia religijnego na rozległych obszarach rozciągających się od państw bałtyckich na północy po Mołdawię na południu i od terenów dawnych Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej po Kazachstan i Syberię, gdzie coraz liczniej powstają wspólnoty wiernych i obiekty sakralne. Proces ten nie postępuje bez przeszkód i trudności. Jest ich wiele, dotyczą np. braku kapłanów i ich często nieuregulowanego statusu prawnego, co do pobytu i pracy (w odniesieniu do księży z Polski), braku kościołów, trudności w odzyskiwaniu świątyń zawłaszczonych niegdyś przez władze radzieckie, rejestracji parafii, braku odpowiedniego zaplecza materialnego dla posług duszpasterskich i organizacji życia religijnego. Dotyczą także spraw głębszych – przemian świadomości moralnej, religijnej i narodowej wiernych, związku między katolicyzmem a polskością, drażliwej dla części wiernych polskiego pochodzenia kwestii języka duszpasterstwa, obaw przed depolonizacją lub repolonizacją w Kościele. Z drugiej strony prace badawcze, zwłaszcza te nowsze, podejmują kwestie utraty, ale też coraz powszechniej odradzania się tożsamości narodowej Polaków na różnych obszarach byłego ZSRR, często – paradoksalnie – w sytuacji zaniku czynnej znajomości języka polskiego w wielu środowiskach. Artykuły, a także materiały i wypowiedzi zamieszczone w prasie krajowej, polonijnej na Zachodzie, czy w prasie polskiej ukazującej się za wschodnią granicą Polski, prezentują też historię lokalnych zbiorowości polskich na Wschodzie i sylwetki wybitnych Polaków, tak świeckich jak i duchownych. Kwestią centralną, stanowiącą sedno zainteresowań Autora, są niewątpliwie dzieje oraz współczesne warunki funkcjonowania, a przede wszystkim znaczenie narodowe, społeczne, kulturowe duszpasterstwa katolickiego obrządku łacińskiego na tych terenach.

Wartość merytoryczną, poznawczą prac dotyczących Polaków na Wschodzie leży z pewnością w szerokiej gamie zagadnień tam prezentowanych, w ich ujęciu wieloaspektowym i nowatorskim, często pionierskim stawianiu i rozwiązywaniu problemów badawczych. Równie jednak ważna jest baza źródłowa tych opracowań. Stanowią ją bardzo bogate archiwalia, pochodzące z archiwów krajowych, państwowych i kościelnych, emigracyjnych, fran-

cuskich, włoskich oraz sowieckich, a obecnie litewskich, białoruskich, ukraińskich i rosyjskich, wcześniej niedostępnych badaczom. Pomocna w tym względzie okazała się szczególnie współpraca Autora z moskiewskim oddziałem rosyjskiego MEMORIAŁU, zapoczątkowana w 1996 r. To głównie dzięki niej możliwy stał się dostęp do dokumentacji archiwalnej zbrodni i represji reżimu sowieckiego wobec Kościoła i Polaków w ZSRR. Osobiste kontakty Autora z wieloma ośrodkami polskimi na Wschodzie, znajomość osób i terenu, nie tylko obfitują możliwością uzyskania unikalnych informacji i źródeł, ale też pozwalają wyczuć klimat społeczny życia zbiorowości polskich na Wschodzie, co ułatwia wydobycie i poddanie analizie naukowej spraw dla nich najważniejszych.

Należy tu dodać, iż zainteresowania ks. prof. R. Dzwonkowskiego problematyką życia Polaków na Wschodzie znajdują swe odzwierciedlenie w Jego pracy dydaktycznej prowadzonej na Wydziale Nauk Społecznych KUL, nie tylko w formie wykładów dla studentów socjologii, ale też jako promotora prac magisterskich i prac doktorskich dotyczących problematyki emigracyjnej i polskich mniejszości narodowych na Łotwie, Litwie, Białorusi i Ukrainie.

Ks. Roman Dzwonkowski bierze udział w pracach różnych gremiów naukowych, redakcyjnych i kościelnych zajmujących się szeroko pojętą problematyką polonijną bądź etniczną. W latach 1970-1984 był członkiem Komisji Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Emigracji, w latach 1975-1978 członkiem Komisji Episkopatu Polski ds. Seminariów Duchownych, w latach 1979-1992 członkiem Komisji „Justitia et Pax”, zaś w latach 1989-1992 – Komisji Misji i Migracji.

Od 1987 r. należy do Komitetu Badania Polonii PAN. Jest też członkiem redakcji i komitetów redakcyjnych kilku polskich periodyków naukowych: W latach 1980-1990 należał do redakcji „Studiów Polonijnych”; a od 1991 r. do Rady Redakcyjnej „Przeglądu Polonijnego” i kwartalnika „Przegląd Wschodni”. Obecnie jest redaktorem naczelnym „Roczników Nauk Społecznych” KUL. Od 1986 r. jest członkiem Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Ks. prof. R. Dzwonkowski był współorganizatorem wielu sesji naukowych organizowanych przez Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, a jako autor referatów uczestniczył w latach 1981-2001 w ponad trzydziestu konferencjach organizowanych przez różne placówki naukowe w kraju i za granicą: we Francji, na Białorusi, Ukrainie i w Rosji. Był też uczestnikiem (referaty, udział w pracach komisji) I i II Zjazdu

Polonii i Polaków z Zagranicy w roku 1992 i 2001. Od 1991 r. należy do Rady Krajowej Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” oraz do Oddziału Lubelskiego tego Stowarzyszenia.

Ksiądz prof. Roman Dzwonkowski za osiągnięcia naukowe otrzymał wiele wyróżnień i nagród. W 1989 r. była to Nagroda im. Franciszka Skowry, przyznana przez Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, za książkę *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*. W roku 1998 nagrodę specjalną za całokształt dorobku naukowego dotyczącego Polaków na Wschodzie przyznała redakcja kwartalnika „Przegląd Wschodni”. W tym samym roku otrzymał też nagrodę indywidualną Ministra Edukacji Narodowej za książkę *Kościół katolicki w ZSSR 1917-1939. Zarys historii*, a w 1999 r. nagrodę Stowarzyszenia Wydawców Katolickich „Feniks-99” za publikację *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium* oraz Nagrodę Literacką Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie, imienia Tadeusza Murdzeńskiego, za dwie ostatnie publikacje.

Z okazji 10-lecia działalności Związku Polaków na Białorusi, w 1998 r., Rada Naczelna Związku przyznała Ks. Romanowi Dzwonkowskiemu dyplom uznania za działalność na rzecz odrodzenia narodowego Polaków na Białorusi. Także w 10 rocznicę powołania Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” znalazł się wśród odznaczonych przez nie dyplomem uznania za pracę na rzecz Rodaków poza granicami Kraju i oddanie sprawom „Wspólnoty Polskiej”.

Do listy dotychczasowych nagród i wyróżnień dodać należy też dwie specjalne dedykacje czasopism naukowych, traktowane jako wyrazy uznania za pracę naukową i współpracę ze środowiskami naukowymi. Obie zostały przyznane w roku 2000 z okazji 70. rocznicy urodzin Księdza Profesora. Jedna z nich pochodzi od redakcji kwartalnika „Przegląd Polonijny” (zeszyt 3/2000) wydawanego przez Instytut Polonijny UJ pod patronatem Komitetu Badań Polonii PAN, zaś druga, którą jest 22 tom „Studiów Polonijnych” – od pracowników Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL.